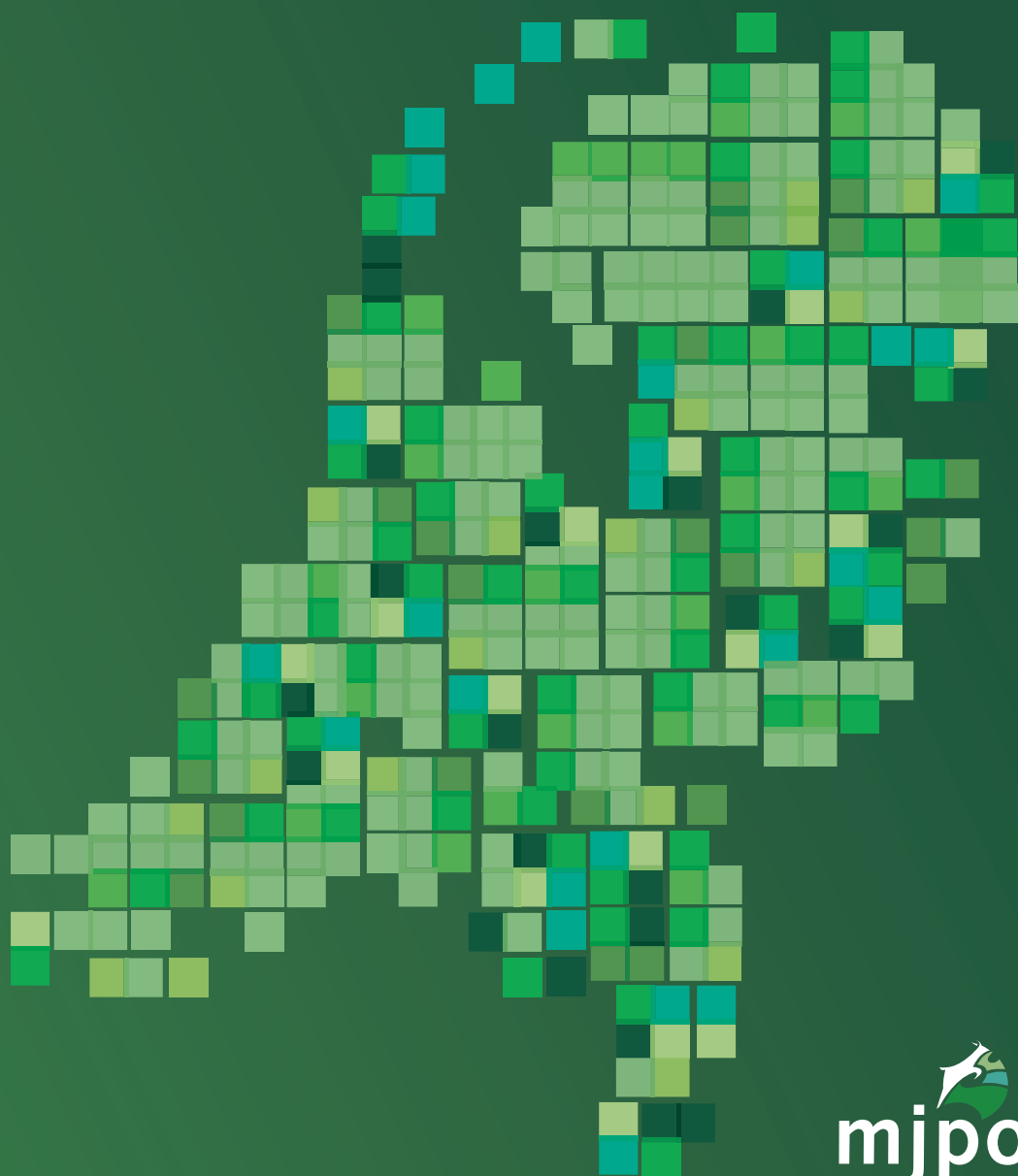

Jaarverslag 2008

Meerjarenprogramma Ontsnippering

Jaarverslag 2008

Meerjarenprogramma Ontsnippering

mei 2009

Inhoudsopgave

1.	Inleiding	3
2.	Resultaten 2008	6
2.1	Stand van zaken eind 2008, provinciaal	6
2.2	Stand van zaken eind 2008, landelijk	26
3.	Evaluatie MJPO	33
3.1	Evaluatie uitvoering MJPO	33
3.2	Evaluatie knelpuntenlijst MJPO	34
4.	Kennis en ontwikkeling rond versnippering	35
4.1	Negen ecoducten	35
4.2	Recreatief medegebruik op ecoducten	36
4.3	Ontsnippering internationaal	38
Bijlage A	Uitvoering van het MJPO	40
Bijlage B	Overzicht 31-12-2008	44
Bijlage C	Status van de 14 geprioriteerde knelpunten	47
Bijlage D	Betrokkenen MJPO	48

1. Inleiding

In 2004 boden de ministeries van Verkeer en Waterstaat (VenW), van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV), en van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM) gezamenlijk de nota Meerjarenprogramma Ontsnippering (MJPO) aan de Tweede Kamer aan. Het MJPO heeft als doel om in 2018 de 208 belangrijkste barrières in de Ecologische hoofdstructuur (EHS) op te heffen, die door de bestaande rijks- wegen, spoorwegen en rijkswateren veroorzaakt worden. Het oplossen van deze knelpunten vindt plaats middels een integrale gebiedsgerichte aanpak, onder regie van de provincies.

Elk jaar worden de resultaten van het programma in een jaarverslag vastgelegd. Dit jaarverslag wordt aangeboden aan het Nationaal Mobiliteits- beraad (NMB), het overleg van de minister van VenW met de bestuurders van de Decentrale Overheden. Dit is overeengekomen bij de behandeling van de nota in de Kamer in juni 2005.

In het jaarverslag vindt geen financiële verantwoording plaats. Dit gebeurt via de reguliere lijnen van de begrotingen van de betrokken ministeries. Het jaarverslag heeft tevens een functie voor de vele betrokkenen in het veld en voor een ieder die geïnteresseerd is in de aanpak van ontsnippering van rijksinfrastructuur.

Dit jaarverslag is tot stand gekomen op basis van de gegevens van de Provinciale Platforms en Rijkswaterstaat Dienst Verkeer en Scheepvaart (DVS). Dit jaarverslag is vastgesteld in het Afstemmingsoverleg, waarin medewerkers van LNV, VenW, RWS-DVS, ProRail, RWS regionale diensten, DLG en de provincies vertegenwoordigd zijn.

Bijlage A geeft nadere informatie over de organisatie van het MJPO. Bijlage D bevat een overzicht van de contactpersonen per organisatie binnen het MJPO.

Het jaar 2008

Eind 2008 zijn in totaal 41 knelpunten opgelost, waarvan 12 in 2008, en 22 knelpunten gedeeltelijk opgelost. In hoofdstuk 2 zijn deze resultaten per provincie nader beschreven. Ook wordt een landelijk overzicht geboden. In bijlage B staat een totaal overzicht van de (gedeeltelijk) opgeloste knelpunten. Bijlage C geeft de status van de 14 geprioriteerde knelpunten weer.

In 2008 zijn 2 acties uitgerold die van invloed zullen zijn op het programma. In de nota uit 2004 is namelijk aangegeven dat na 4 jaar een evaluatie van het programma zou plaatsvinden. Hiervoor is opdracht gegeven aan bureau Twynstra Gudde. Het MJPO is ook gestart in de wetenschap dat

na 4 jaar de lijst van knelpunten tegen het licht zou worden gehouden.
Dit is gedaan door onderzoeksinstituut Alterra.
Hoofdstuk 3 biedt inzage in de resultaten van beide evaluaties.

Tot slot worden in hoofdstuk 4 enkele belangrijke thema's rondom
ontsnippering belicht.

Versnippering

In de loop van de toename van de mobiliteit is de natuur in Nederland en elders in de wereld sterk versnipperd geraakt. Dit is zowel een ecologisch probleem als een probleem voor de mens. Er is sprake van versnippering als leefgebieden van planten- en diersoorten kleiner worden door de aanwezigheid en het gebruik van wegen en spoorlijnen. Ook woonwijken, industrieterreinen of landbouwgronden kunnen dit proces versterken.

In 1990 is de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) geïntroduceerd in het natuurbeleid om netwerkpopulaties te herstellen. De EHS zal bestaan uit een samenhangend landelijk netwerk van bestaande en nog te ontwikkelen natuurgebieden en de verbindingen daartussen. In 2000 is dit beleid aangescherpt met een accent op de verbindingen door de Robuuste Verbindingen toe te voegen als onderdeel van de EHS. Dit zijn de meer grootschalige verbindingen.

De doelstelling is dat de EHS in 2018 is gerealiseerd. Het MJPO is een essentieel onderdeel binnen de realisatie van de EHS.

De Europese Unie wil de zeer gevarieerde en rijke natuur, die van grote biologische, esthetische en economische waarde is, binnen Europa behouden door Natura 2000 gebieden vast te stellen. Natura 2000 is een samenhangend netwerk van beschermde natuurgebieden. Voor Nederland gaat het in totaal om 162 gebieden.

Binnen Nederland vormt de rijksinfrastructuur belangrijke barrières binnen en tussen de Natura 2000-gebieden. Het MJPO draagt bij aan de samenhang van de Natura-2000 gebieden.

Enkele op te lossen MJPO knelpunten liggen namelijk binnen Natura 2000-gebieden. Wanneer deze knelpunten opgelost zijn, zal er een positieve bijdrage geleverd worden aan de instandhoudingsdoelen.

De verbindingen over en onder spoor en wegen zijn onder andere ecoducten, kleine en grote faunatunnels en aangepaste kunstwerken.

Onderzoek heeft aangetoond dat deze voorzieningen meer of minder intensief worden gebruikt door (doel)soorten. Veel lastiger is het om aan te tonen dat de voorzieningen bijdragen aan het behoud ter plaatse van de populaties van specifieke soorten. Meestal zijn de ontsnipperende maatregelen onderdeel van een breder pakket aan beschermingsmaatregelen in de leefgebieden.

Verheugend is het te constateren dat de dassenpopulatie in Nederland anno 2008 4 tot 5 keer zo groot is in vergelijking met de periode direct voordat de eerste dassentunnels zijn aangelegd.

Hans Bekker

Coördinator Meerjarenprogramma Ontsnippering
Dienst Verkeer en Scheepvaart, Rijkswaterstaat

2. Resultaten 2008

In dit hoofdstuk wordt de stand van zaken met betrekking tot de op te lossen MJPO knelpunten beschreven. In paragraaf 2.1 wordt per provincie aangegeven welke knelpunten zijn opgelost en welke knelpunten gedeeltelijk zijn opgelost. In paragraaf 2.2 staat het landelijk beeld weergegeven. Tevens wordt er aandacht besteed aan de prioritaire knelpunten. Prioritaire knelpunten zijn knelpunten waarbij een hoge ecologische winst valt te behalen, die zowel landelijk als provinciaal prioriteit hebben en die buiten de Robuuste Verbindingen vallen. Het streven is om deze knelpunten in de periode tot 2010 op te lossen.

Knelpunten bestaan vaak uit meerdere hindernissen in weg-, spoor- of vaarwegtrajecten die alleen zijn op te lossen wanneer meerdere ontsnipperende maatregelen getroffen worden, zoals het aanleggen van 4 faunatunnels en een ecoduct. Zodra binnen een dergelijk knelpunt 1 faunatunnel is afgerond, wordt het knelpunt beschouwd als gedeeltelijk opgelost. Dit knelpunt blijft gedeeltelijk opgelost tot het moment dat alle 4 de faunatunnels en het ecoduct zijn gerealiseerd. Op dat moment is het knelpunt opgelost en gereed.

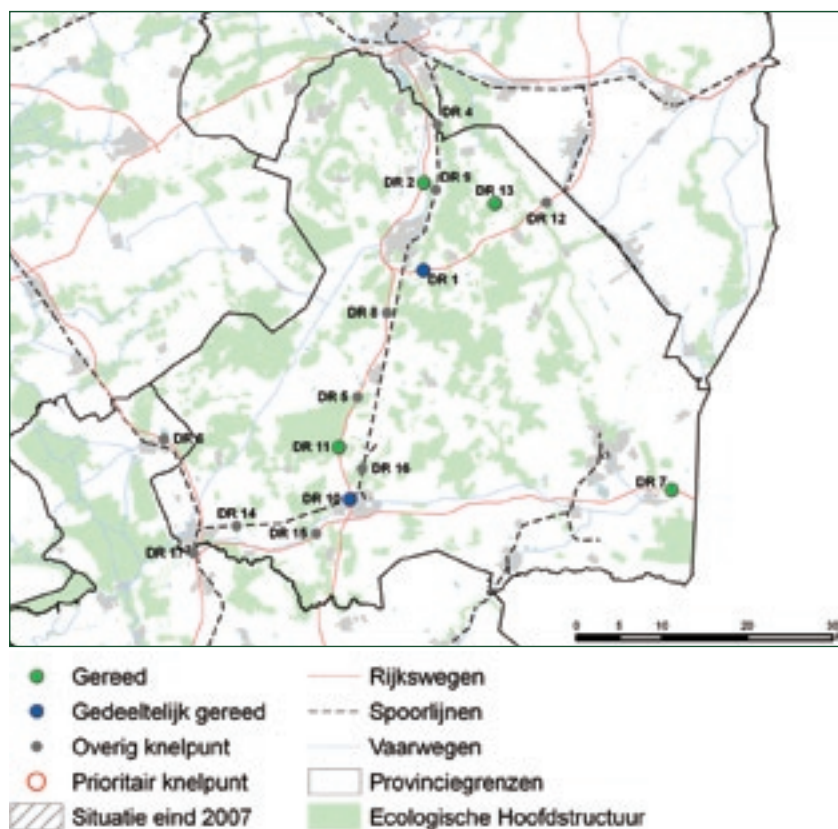
2.1 Stand van zaken eind 2008, provinciaal

Dit jaarverslag presenteert, in tegenstelling tot de eerdere jaarverslagen, de resultaten per provincie. De gegevens zijn aangereikt vanuit het provinciaal platform. Vanuit het MJPO coördinatiepunt is 1 februari 2009 aangehouden als uiterste datum van opname in dit verslag. De resultaten staan in tekst, in tabel en op kaart weergegeven. Zodoende valt met een enkele oogopslag de stand van zaken te zien. Waar mogelijk is in een kader aanvullende informatie uit het veld toegevoegd.

Drenthe

In de provincie Drenthe moeten in totaal 17 knelpunten opgelost worden door het treffen van ontsnipperende maatregelen. In 2008 heeft de focus vooral gelegen op de knelpunten die veroorzaakt worden door het spoor. Door middel van verkennende studies is onderzocht welke ontsnipperende maatregelen noodzakelijk zijn om deze spoorknelpunten op te lossen. Naast deze verkennende studies is 1 knelpunt opgelost in 2008, waardoor het aantal opgeloste knelpunten in Drenthe nu 4 is.

Drenthe		Nummer knelpunt
Totaal aantal op te lossen knelpunten	17	
Aantal prioritaire knelpunten	0	
Aantal knelpunten opgelost in 2008	1	DR11
Totaal aantal knelpunten opgelost van 2005-2008	4	DR2, DR7, DR11 DR13
Totaal aantal knelpunten gedeeltelijk opgelost van 2005-2008	2	DR1, DR10

Veldbezoeken in de noordelijke provincies

"Als je de spoorbaan en zijn omgeving ziet, kom je tot andere conclusies dan wanneer je alleen een tekening of foto bekijkt." Aldus Greet Eijkelenboom, planontwikkelaar bij ProRail. Met dat idee in het achterhoofd zijn in de 3 noordelijke provincies veldbezoeken georganiseerd. Zowel in Groningen als in Friesland en Drenthe zijn 4 knelpunten bezocht.

Betrokkenen bij het MJPO vanuit Staatsbosbeheer, waterschap, ProRail, Rijkswaterstaat, Dienst Landelijk Gebied en Provincie stapten gezamenlijk in een busje en togen naar de locaties samen met medewerkers van Ecogroen, een ecologisch adviesbureau. Vanwege de veiligheidsmaatregelen die gelden op en langs het spoor hebben alle deelnemers vooraf aan het veldbezoek eerst een certificaat behaald. Dit certificaat toont aan dat je examen hebt gedaan en weet wat de gevaren langs het spoor zijn en wat je moet doen om gevaarlijke situaties te voorkomen. De groep werd telkens begeleid door een Veiligheidsman die verantwoordelijk is voor het naleven van deze veiligheidsmaatregelen.

Greet: *"Ter plekke aangekomen deelde de medewerker van Ecogroen een hand-out uit met daarop foto's van de locatie en foto's van mogelijke oplossingen voor het knelpunt."* De knelpunten die bezocht zijn tijdens de veldbezoeken waren niet bijzonder complex. Daardoor konden ter plekke snel de geschikte maatregelen worden bepaald.

"Zo'n bespreking is heel waardevol doordat betrokkenen hun kennis en ervaring inbrengen en uitwisselen. Tegelijkertijd ontstaat er draagvlak voor de te nemen maatregel. Let wel, er werden ter plekke geen beslissingen genomen. Of een maatregel verder wordt uitgewerkt en uitgevoerd is aan de Provinciale platforms en afhankelijk van het totaalplaatje na de kostenramingen." aldus Greet.

Doordat in de 3 noordelijke provincies vrij veel relatief eenvoudige knelpunten zijn die op een redelijk eenduidige manier kunnen worden opgelost, wordt in 2009 uitgezocht of en hoe het mogelijk is om diverse knelpunten in één keer aan een aannemer te gunnen.

In Groningen zijn onder andere een knelpunt bij Sauwerd en Zuidhorn bezocht. Het advies voor Sauwerd is de aanleg van twee droge fauna-tunnels. Bij het knelpunt in Zuidhorn daarentegen kwam de groep tot de conclusie dat het nabij gelegen Van Starckenborgkanaal een grotere barrière voor dieren vormt dan het spoor. Omdat er geen maatregelen worden genomen bij het kanaal blijven maatregelen voor het spoor (voorlopig) ook uit.

De veldbezoeken krijgen in 2009 navolging in onder andere de provincie Limburg, waar ook gekeken wordt naar de mogelijkheid om de uiteindelijke uitvoering van de werkzaamheden te bundelen in 1 opdracht aan een aannemer.

Jenny Kamstra
ProRail

Flevoland

In de provincie Flevoland moeten in totaal 10 knelpunten opgelost worden door het treffen van ontsnipperende maatregelen. Van deze 10 knelpunten is 1 knelpunt aangewezen als prioritair knelpunt. Voor dit knelpunt zijn voor 2008 reeds maatregelen getroffen, waardoor dit prioritair knelpunt gedeeltelijk is opgelost.

In 2008 zijn geen veranderingen opgetreden met betrekking tot de status van de op te lossen (prioritaire) knelpunten. Dit knelpunt is nog steeds gedeeltelijk opgelost.

Flevoland		Nummer knelpunt
Totaal aantal op te lossen knelpunten	10	
Aantal prioritaire knelpunten	1	FL2
Aantal knelpunten opgelost in 2008	0	
Totaal aantal knelpunten opgelost van 2005-2008	0	
Totaal aantal knelpunten gedeeltelijk opgelost van 2005-2008	1	FL2

Friesland

In de provincie Friesland moeten in totaal 14 knelpunten opgelost worden door het treffen van ontsnipperende maatregelen. In 2008 heeft de focus vooral gelegen op de knelpunten die veroorzaakt worden door het spoor. Door middel van verkennende studies is onderzocht welke ontsnipperende maatregelen noodzakelijk zijn om deze spoorknelpunten op te lossen. Verder is er het afgelopen jaar gewerkt aan het realiseren van de Robuuste Verbindingen, waarvan zich er nu 2 in de uitvoeringsfase bevinden. In 2008 zijn verder geen knelpunten opgelost.

Friesland		Nummer knelpunt
Totaal aantal op te lossen knelpunten	14	
Aantal prioritaire knelpunten	0	
Aantal knelpunten opgelost in 2008	0	
Totaal aantal knelpunten opgelost van 2005-2008	4	FR4, FR6, FR10, FR12
Totaal aantal knelpunten gedeeltelijk opgelost van 2005-2008	1	FR11

Gelderland

In de provincie Gelderland moeten 19 knelpunten opgelost worden door het treffen van ontsnipperende maatregelen. In 2008 is voornamelijk werk verricht aan de wegknelpunten. Het afgelopen jaar zijn 3 wegknelpunten opgelost, waardoor het aantal opgeloste knelpunten in deze provincie nu op 4 staat.

Verder zijn er in deze provincie 2 prioritaire knelpunten aanwezig. Het afgelopen jaar is er niet veel veranderd aan de status van deze knelpunten. Van de te treffen maatregelen is alleen begonnen met het aanpassen van een brug.

In de provincie Gelderland liggen 6 ecoducten die zijn opgenomen in het project 'negen ecoducten' (zie hoofdstuk 4).

Gelderland		Nummer knelpunt
Totaal aantal op te lossen knelpunten	19	
Aantal prioritaire knelpunten	2	GE1, GE3
Aantal knelpunten opgelost in 2008	3	GE12, GE14, GE15
Totaal aantal knelpunten opgelost van 2005-2008	4	GE12, GE14, GE15, GE18
Totaal aantal knelpunten gedeeltelijk opgelost van 2005-2008	3	GE5, GE9, GE11

Groningen

In de provincie Groningen moeten 13 knelpunten opgelost worden door het treffen van ontsnipperende maatregelen. In de provincie Groningen zijn de wegknelpunten reeds opgelost en betreffen het alleen nog spoorknelpunten die opgelost moeten worden en Robuuste Verbindingen die gerealiseerd moeten worden. In 2008 is gewerkt aan het realiseren van de Robuuste Verbindingen en is 1 verbinding gerealiseerd. Het aantal opgeloste knelpunten in deze provincie staat nu op 4. Tevens is er een verkennende studie verricht naar mogelijk te treffen maatregelen voor de spoorknelpunten.

Groningen	Nummer knelpunt	
Totaal aantal op te lossen knelpunten	13	
Aantal prioritaire knelpunten	0	
Aantal knelpunten opgelost in 2008	1	GR6
Totaal aantal knelpunten opgelost van 2005-2008	4	GR1, GR2, GR6, GR8
Totaal aantal knelpunten gedeeltelijk opgelost van 2005-2008	1	GR9

De Faunapassage Blauwe Stad, waarin een kleine passage groot kan zijn.

Knelpunt en oplossing

De grensoverschrijdende Natte As die door Groningen loopt, verbindt ruwweg Friesland met Duitsland via een aantal natuurgebieden. In de buurt van het water-, natuur- en woongebied Blauwe Stad bij Winschoten vormden de A7 en het spoor Groningen-Nieuweschems een knelpunt in dit deel van de Natte As.

Onder regie van de provincie Groningen is eind 2007/ begin 2008 een faunapassage aangelegd bestaande uit een onderdoorgang onder de A7, een faunaduiker onder het spoor en een drietal stapstenen. Het spoorviaduct is daarvoor opnieuw ingericht. In totaal komt de breedte van de faunapassage op zo'n 20 meter, exclusief vaarverbinding en spoor. Langs deze faunapassage moeten soorten als de bever en de otter gaan trekken maar ook meer algemene soorten als kleine marterachtigen, muizen, kikkers, padden en salamanders. De otter in Oost-Groningen lijkt misschien toekomstmuziek maar hij kan van 2 kanten oprukken, vanuit Oost-Duitsland waar hij weer voorkomt en vanuit het herintroductiegebied in noordwest Overijssel (Weerribben/Wieden) en Friesland. Ook de bever is onlangs opnieuw geïntroduceerd in de Hunze in het Zuidlaardermeergebied.

Samenwerking loont

De provincie Groningen is trots op de samenwerking bij de realisatie van deze faunapassage en op het eindresultaat ervan. Ook deze relatief kleine faunapassage bleek namelijk een complex project. Zo waren er veel partijen bij de aanleg ervan betrokken zoals Staatsbosbeheer, het waterschap Hunze en Aa's, de Blauwestad, de Dienst Landelijk Gebied, Rijkswaterstaat, ProRail en de gemeente

Winschoten. Verder bleek er een grote gasleiding haaks op de faunapassage te lopen. Door de samenwerking konden een paar handige combinaties gemaakt worden. Zo heeft de Blauwestad niet alleen een recreatieve vaarverbinding aangelegd door het viaduct maar ook de droge passagestrook voor de faunapassage. Verder bleek de grond die vrijkwam bij de aanleg van de grote stapsteen goed te gebruiken voor het maken van de kades voor een waterberging in de aangrenzende Ulsderpolder.

Op 4 juni 2008 kon de nieuwe faunapassage door tevreden bestuurders van de betrokken organisaties feestelijk geopend worden.

Brigitte van Berkel

Beleidsmedewerker Landelijk Gebied en Water,
Provincie Groningen

Limburg

Van het Provinciaal platform is geen informatie ontvangen voor het opstellen van dit jaarverslag. Wat de stand van zaken is met betrekking tot de MJPO knelpunten is dus onbekend. Ook voor de 3 prioritaire knelpunten in deze provincie is de voortgang niet bekend.

Limburg	Nummer knelpunt	
Totaal aantal op te lossen knelpunten	25	
Aantal prioritaire knelpunten	3	LI5, LI19, LI21
Aantal knelpunten opgelost in 2008	-	
Totaal aantal knelpunten opgelost van 2005-2008	-	
Totaal aantal knelpunten gedeeltelijk opgelost van 2005-2008	-	

1e MJPO project van ProRail: Faunapassage de Vloedgraaf “Financiering Vloedgraaf zorgt voor vertraging”

Het werkpakket van de Vloedgraaf bestaat uit de aanleg van een nieuwe spoorbrug, een nieuwe fietsbrug en een wandelpad. De 12 meter brede faunapassage onder de bruggen zorgt voor een verbinding van de natuurgebieden rondom de Vloedgraaf: de ecologische verbindingszone. Door de verbreding van de Vloedgraaf horen problemen rondom de afvoer van de watercapaciteit tot het verleden. Het project is een samenwerking tussen ProRail, de gemeente Echt-Susteren en waterschap Roer en Overmaas.

De planning was om in 2008 te starten met de uitvoering van het eerste ProRail MJPO project. Dit is niet gelukt door problemen rondom de financiering.

De aanbesteding van het project vond in april 2008 plaats. Deze aanbesteding mislukte, doordat de aanbiedingen fors boven de begroting zaten. Na deze teleurstellende aanbidding werd aan de aanbidders gevraagd om een nieuw voorstel in te dienen, op basis van aangepaste kaders voor de begroting en de doorlooptijd. De nieuwe voorstellen waren echter nog steeds te hoog.

De tijd begon te dringen. Voor 2009 stonden de buitendienststellingen in februari, mei en november al gepland. Na veel overleg tussen de verschillende betrokken partijen over het vervolg van het project, hebben de bestuurders van ProRail, Waterschap Roer en Overmaas en de gemeente Echt-Susteren besloten nog één keer extra geld beschikbaar te stellen. Op het randje van 2008 kreeg het project alsnog groen licht.

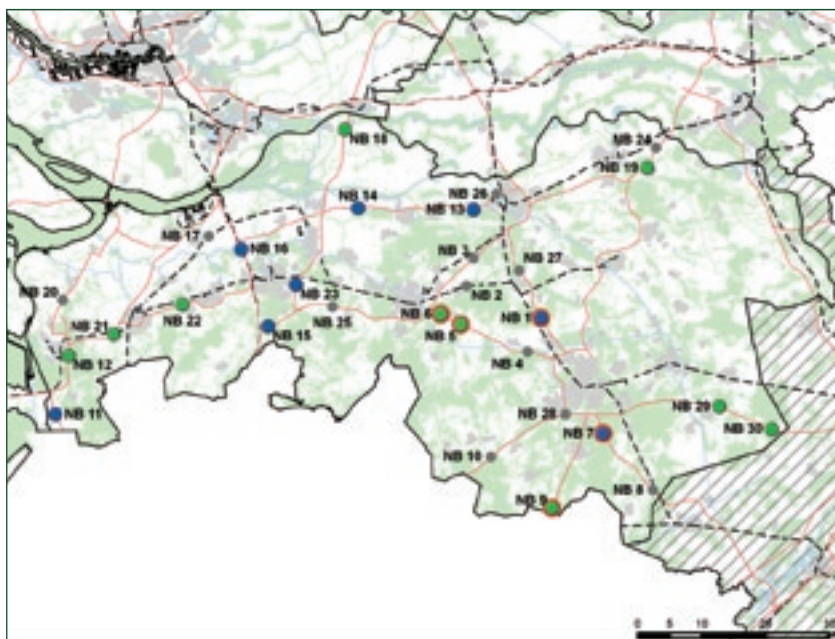
Peggy Berben
ProRail

Noord-Brabant

In de provincie Noord-Brabant moeten 31 knelpunten opgelost worden door het treffen van ontsnipperende maatregelen. Het afgelopen jaar is vooral werk verricht aan de wegknelpunten. In totaal zijn 3 wegknelpunten opgelost, waardoor in deze provincie eind 2008 in totaal 10 knelpunten zijn opgelost. De 3 knelpunten die het afgelopen jaar zijn afgerond betreffen allen 3 prioritaire knelpunten. Van de 5 aanwezige prioritaire knelpunten in deze provincie zijn er nu 3 opgelost en zijn de overige 2 prioritaire knelpunten gedeeltelijk opgelost.

Noord-Brabant		Nummer knelpunt
Totaal aantal op te lossen knelpunten	31	
Aantal prioritaire knelpunten	5	NB1, NB5, NB6, NB7, NB9
Aantal knelpunten opgelost in 2008	3	NB5, NB6, NB9
Totaal aantal knelpunten opgelost van 2005-2008	10	NB5, NB6, NB9, NB12, NB18, NB19, NB21, NB22, NB29, NB30
Totaal aantal knelpunten gedeeltelijk opgelost van 2005-2008	8	NB1, NB7, NB11, NB13, NB14, NB15, NB16, NB23

Noord-Holland

In de provincie Noord-Holland moeten 15 knelpunten opgelost worden door het treffen van ontsnipperende maatregelen. Het afgelopen jaar is het eerste knelpunt opgelost. Het prioritaire knelpunt in deze provincie is nog niet opgelost.

Binnen de provincie Noord-Holland is het aanleggen van een ecodeuct opgenomen in het project 'negen ecodeucten' (zie hoofdstuk 4).

Noord-Holland		Nummer knelpunt
Totaal aantal op te lossen knelpunten	15	
Aantal prioritaire knelpunten	1	NH1
Aantal knelpunten opgelost in 2008	1	NH6
Totaal aantal knelpunten opgelost van 2005-2008	1	NH6
Totaal aantal knelpunten gedeeltelijk opgelost van 2005-2008	0	

Overijssel

In de provincie Overijssel moeten 15 knelpunten opgelost worden door het treffen van ontsnipperende maatregelen. Het afgelopen jaar heeft de focus vooral gelegen op de knelpunten die veroorzaakt worden door het spoor. Door uitgevoerde verkennende studies is bepaald welke ontsnipperende maatregelen noodzakelijk zijn en is reeds begonnen met de voorbereidingen om deze maatregelen te treffen. Verder is in 2008 het eerste knelpunt opgelost. Het betrof een wegknelpunt

Binnen de provincie Overijssel is het aanleggen van een eoduct opgenomen in het project 'negen eoducten' (zie hoofdstuk 4).

Overijssel	Nummer knelpunt	
Totaal aantal op te lossen knelpunten	15	
Aantal prioritaire knelpunten	0	
Aantal knelpunten opgelost in 2008	1	OV15
Totaal aantal knelpunten opgelost van 2005-2008	1	OV15
Totaal aantal knelpunten gedeeltelijk opgelost van 2005-2008	3	OV1, OV4, OV12

Ecopassage de Doorbraak

Door het graven van een nieuwe beek wordt een ecologische verbindingzone tussen Twente en Salland gerealiseerd van circa 13 kilometer lang. De beek krijgt de ruimte om uit de beekbedding te lopen en kan dan een beekbreedte bereiken van maximaal 75 meter. Dit project is een voorbeeld van gebiedsgericht werken. De ecologische verbinding valt samen met een grote waterhuishoudkundige opgave.

In 2008 is een deeltraject, de ecopassage onder de Rijksweg 35, van het project De Doorbraak feestelijk geopend door staatssecretaris Tineke Huizinga.

Staatssecretaris Tineke Huizinga heeft een kleed weggetrokken van een molshoop, waarna een mol uit de grond kruipt en de ecopassage opent voor gebruik.

Utrecht

In de provincie Utrecht moeten 19 knelpunten opgelost worden door het treffen van ontsnipperende maatregelen. Het afgelopen jaar is in de provincie Utrecht niet veel veranderd wat betreft de status van de MJPO knelpunten. Wat in 2007 is gestart is in 2008 voortgezet. Wel is er 1 knelpunt opgelost, waardoor in provincie Utrecht eind 2008 in totaal 4 knelpunten zijn opgelost.

In de provincie Utrecht zijn 2 prioritaire knelpunten aanwezig. De status van deze beide knelpunten zijn het afgelopen jaar niet gewijzigd en bevinden zich nog in voorbereiding. Diverse projecten die hieronder vallen zijn opgenomen in het project 'negen ecoducten' (zie hoofdstuk 4) en worden meegenomen in de werken gekoppeld aan reconstructiewerken.

Utrecht	Nummer knelpunt	
Totaal aantal op te lossen knelpunten	19	
Aantal prioritaire knelpunten	2	UT1, UT3
Aantal knelpunten opgelost in 2008	1	UT9
Totaal aantal knelpunten opgelost van 2005-2008	4	UT2, UT9, UT10, UT15
Totaal aantal knelpunten gedeeltelijk opgelost van 2005-2008	0	

Aanbesteding voor ecoduct Den Dolder in voorbereiding

Bij Den Dolder doorsnijdt het spoor het centrale deel van de Utrechtse Heuvelrug. Om de versnipperende werking van het spoor in dit natuurgebied te verkleinen en om aanrijdingen met dieren te voorkomen is een ecoduct bij Den Dolder noodzakelijk. De provincie Utrecht, gemeente Soest en ProRail werken samen om het ecoduct te realiseren in de periode 2010-2012. In 2008 heeft het ecoduct de naam OpHees gekregen.

Het (hoge) gebied ten zuiden van het ecoduct heette oorspronkelijk 'Hoog Hees', het (lage) gebied ten noorden van het ecoduct heette 'Laag Hees'. In 2004 is de naam Laag Hees weer in ere hersteld voor het bosgebied ten noorden van het toekomstige ecoduct.

Het ecoduct wordt 10 meter breder gemaakt dan oorspronkelijk het idee was, zodat ook recreanten het ecoduct wandelend of fietsend kunnen gebruiken. Onder het ecoduct komt een fietslus en een onderdoorgang voor bussen, gecombineerd met een fietspad.

In 2008 zijn diverse stappen gezet op weg naar de aanbesteding en zijn diverse onderzoeken afgerond, waaronder een flora- en faunaonderzoek en een bodemonderzoek. Omdat de bouwlocatie vroeger een stortplaats was, moet nog een saneringsplan opgesteld worden. Ook moet een apart bestemmingsplan gemaakt worden voor het ecoduct en de bouwlocatie. Het grotere bestemmingsplan 'Herinrichting Vliegbasis Soesterberg', waarbinnen het ecoduct en de bouwlocatie vallen, is namelijk niet tijdig af te ronden.

Tot slot is in 2008 gestart met het ontwerp voor het ecoduct, dat ter goedkeuring wordt voorgelegd aan de welstandscommissie. De verdere uitwerking wordt aan 'Design & Construct' gegund voor de tweede helft van 2009.

Elsbeth Aartse
ProRail

Zeeland

In de provincie Zeeland moeten 15 knelpunten opgelost worden door het treffen van ontsnipperende maatregelen. Het afgelopen jaar zijn de voorbereidingen begonnen voor het oplossen van de laatste Robuuste Verbinding in de provincie. Verder is in 2008 1 wegknelpunt gereed gekomen. In totaal zijn in Zeeland eind 2008 7 knelpunten opgelost.

Zeeland	Nummer knelpunt	
Totaal aantal op te lossen knelpunten	15	
Aantal prioritaire knelpunten	0	
Aantal knelpunten opgelost in 2008	1	ZE4
Totaal aantal knelpunten opgelost van 2005-2008	7	ZE4, ZE6, ZE7, ZE8, ZE9, ZE14, ZE15
Totaal aantal knelpunten gedeeltelijk opgelost van 2005-2008	0	

Zuid-Holland

In de provincie Zuid-Holland moeten 15 knelpunten opgelost worden door het treffen van ontsnipperende maatregelen. Het afgelopen jaar zijn 2 wegknelpunten gestart met de uitvoering. Verder is datgene wat in 2007 gestart is, in 2008 voortgezet.

Zuid-Holland	Nummer knelpunt	
Totaal aantal op te lossen knelpunten	15	
Aantal prioritaire knelpunten	0	
Aantal knelpunten opgelost in 2008	0	
Totaal aantal knelpunten opgelost van 2005-2008	2	ZH7, ZH15
Totaal aantal knelpunten gedeeltelijk opgelost van 2005-2008	3	ZH8, ZH10, ZH11

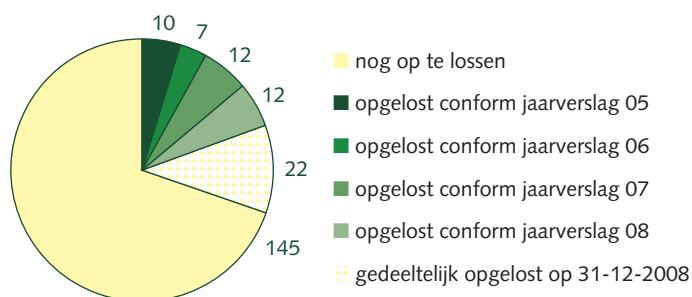

2.2 Stand van zaken eind 2008, landelijk

Knelpunten

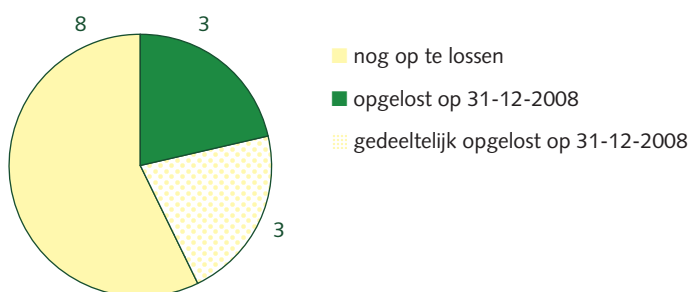
In totaal zijn er het afgelopen jaar 12 MJPO knelpunten opgelost. Inclusief de knelpunten uit voorgaande jaren, zijn eind 2008 in totaal 41 van de 208 knelpunten opgelost. Verder zijn 22 knelpunten eind 2008 gedeeltelijk opgelost. In bijlage B is een tabel opgenomen met extra informatie over de knelpunten die eind 2008 geheel en gedeeltelijk zijn opgelost. Het merendeel van de opgeloste knelpunten betreffen knelpunten, die bij wegen optreden. De verklaring hiervoor is dat de programmering voor dit onderdeel vanuit het voormalige ontsnipperingsprogramma voor rijkswegen al eerder in gang was gezet en dat op de andere knelpunten pas later kon worden ingezet.

Stand van zaken knelpunten 31-12-2008

De 14 prioritaire knelpunten zijn verdeeld over 6 verschillende provincies: Flevoland, Gelderland, Limburg, Noord-Brabant, Noord-Holland en Utrecht. In de periode t/m 2008 zijn in totaal 3 prioritaire knelpunten opgelost. Dit betreffen 3 knelpunten in de provincie Noord-Brabant die in 2008 gereed zijn gekomen. Naast 3 opgeloste prioritaire knelpunten zijn 2 prioritaire knelpunten gedeeltelijk opgelost in Noord-Brabant en 1 in Flevoland. Verder zijn 5 prioritaire knelpunten in voorbereiding: 2 in Gelderland, 1 in Noord-Holland en 2 in Utrecht. In bijlage C is een overzicht opgenomen waarin de status van alle prioritaire knelpunten te zien is.

Stand van zaken prioritaire knelpunten 31-12-2008

Het oplossen van knelpunten en dus ook prioritaire knelpunten vraagt waar mogelijk een aanpak tezamen met andere werkzaamheden aan de infrastructuur. Dat voorkomt dubbel werk, geeft minder overlast, is goedkoper en geeft een betere gebiedsgerichte afstemming. Deze benadering is de belangrijkste reden dat veel van de prioritaire knelpunten wel zijn geprogrammeerd maar nog niet zijn opgelost.

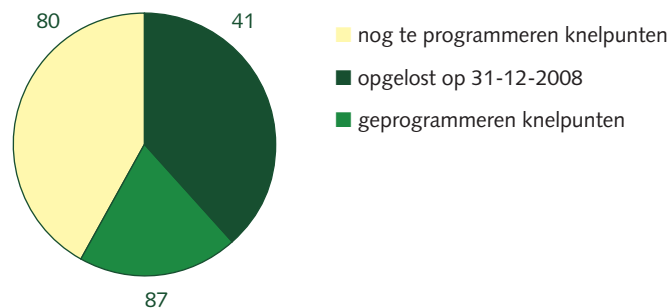
De kaart op pagina 30 geeft een landelijk overzicht van de stand van zaken eind 2008.

Programmering

In 2008 is de programmering voor wegen en spoor vastgesteld voor de komende periode van 5 jaar (2009-2013). De programmering voor water (2008-2018) en voor Robuuste Verbindingen (2007-2013) is in voorgaande jaren reeds vastgesteld en is niet veranderd in 2008. Meer informatie over het verloop van de programmering is in bijlage A terug te vinden.

Kijkend naar de programmering eind 2008 is vast te stellen dat eind 2008 in totaal 87 knelpunten geprogrammeerd staan voor wegen, spoor, water en Robuuste Verbindingen.

Stand van zaken geprogrammeerde knelpunten 31-12-2008

In onderstaand schema wordt het aantal geprogrammeerde knelpunten eind 2008 weergegeven per provincie voor wegen en spoor (periode 2009-2013), water (periode 2008-2018) en Robuuste Verbindingen (periode 2007-2013).

	Totaal	Drenthe	Flevoland	Friesland	Gelderland	Groningen	Limburg	Noord-Brabant	Noord-Holland	Overijssel	Utrecht	Zeeland	Zuid-Holland
Aantal op te lossen knelpunten	208	17	10	14	19	13	25	31	15	15	19	15	15
Aantal opgeloste knelpunten eind 2008	41	4	0	4	4	4	-	10	1	1	4	7	2
Aantal geprogrammeerde knelpunten eind 2008	87	10	3	4	8	4	16	10	6	12	6	5	3

Stand van zaken eind 2008

Financiën

Het MJPO wordt gefinancierd door de ministeries van VenW en LNV. Gelden van het ministerie van VenW gaan direct naar RWS, ProRail. Gelden van het ministerie van LNV gaan via het ILG direct naar de provincies. De verantwoording over deze gelden loopt via de verschillende interne processen van deze instanties. De verantwoording is daardoor niet te koppelen aan het MJPO en is daarom niet behandeld in het jaarverslag. Wel lijkt er grofweg een evenwicht te bestaan in de verhouding op te lossen knelpunten en het beschikbaar budget voor de knelpunten bij wegen, spoor en water (kanalen). Dit lijkt niet te gelden voor de Robuuste Verbindingen. Voor het oplossen van enkele knelpunten in de Robuuste Verbindingen zijn omvangrijkere en dus duurdere maatregelen gewenst dan ingeschat bij de opzet van het MJPO.

Gebiedsgerichte aanpak

Doel is het oplossen van de knelpunten in de EHS. LNV heeft hiervoor de taak bij de provincies gelegd. De provincie heeft de regie over de uitvoering van dit beleid. De knelpunten van ontsnippering kunnen aldaar gebiedsgericht worden aangepakt. Veel provincies benutten een provinciaal MJPO-platform om de verschillende partijen aan 1 tafel te krijgen en het knelpunt gezamenlijk op te lossen. Als gevolg hiervan worden binnen een werkgebied steeds vaker maatregelen getroffen om ook 'niet MJPO-knelpunten' op te lossen, zoals knelpunten die veroorzaakt worden door provinciale wegen. Het oplossen van het MJPO knelpunt maakt hierdoor onderdeel uit van een groter project, waarbinnen meerdere ontsnipperende maatregelen getroffen kunnen worden. In onderstaand kader wordt beschreven hoe de provincie de Utrechtse Heuvelrug met de Neder-Rijn heeft weten te verbinden door de N225. Dit is een voorbeeld van een gebiedsgerichte aanpak.

Faunapassage Elst, provinciaal knelpunt

De doorgaande wegverbinding tussen Utrecht en Rhenen, de huidige N225, is eeuwen oud. Meer bebouwing en het drukker worden van het verkeer zorgden ervoor dat de natuur op de Heuvelrug en de uiterwaarden van elkaar gescheiden werden. In 2008 heeft de provincie Utrecht een ecopassage gebouwd om de verbinding tussen de Utrechtse Heuvelrug en de uiterwaarden van de Neder-Rijn te herstellen.

De Plantage Willem III, 100 hectare landbouwgrond op de flank van de Heuvelrug, kwam enkele jaren in beheer bij stichting Het Utrechts Landschap. Midden over deze Plantage loopt een zogenaamd sneeuwsmeeltwaterdal dat tot in de uiterwaard reikt. Op deze nog redelijk open plek is

een ecopassage gebouwd van 80 meter breed en ongeveer 4,5 meter hoog. De N225 staat daar nu op palen, waardoor onder de weg een ruime passage voor plant en dier is ontstaan. De hoogte van de weg ten opzichte van het maaiveld zorgt voor een goede lichtinval, waardoor na enkele maanden een aaneengesloten vegetatie is ontstaan van de Heuvelrug naar de uiterwaard. Verder is er een waterverbinding gegraven en zijn verspreid boomstronken neergelegd om kleine dieren dekking te geven. Het wachten is nu op ingebruikneming door de natuur. De eerste sporen van verschillende kleine zoogdieren zijn al gevonden. De voorbereiding en de bouw van de ecopassage verliepen niet zonder slag of stoot. Bestaande bebouwing moest worden opgekocht en gesloopt. Verder moest een stuk bos met zeer waardevolle bomen en ondergroei opgeofferd worden, wat gecompenseerd is door de aanplant van nieuw bos bij de toelopen van de ecopassage. Tevens is veel aandacht besteed aan de locatiekeuze en vormgeving, omdat een goede onderbouwing en uitwerking noodzakelijk waren. Het werkgebied ligt namelijk in de EHS. De natuur zette zelf ook de rem op het project, toen tijdens een lang weekend in het voorjaar een grote groep oeverwaluwen zich op het terrein vestigde. Een deel van het grondwerk moest toen blijven liggen tot na het broedseizoen.

De ecopassage bij Elst maakt deel uit van een groter project om de wegen in de provincie Utrecht passeerbaar te maken voor dieren. In feite is de ecopassage de zuidelijke tegenhanger van de noordelijk gelegen natuurbrug Crailoo bij Hilversum. De verwachting is dat de volgende ecopassage over de A12 en het spoor worden gebouwd door Rijkswaterstaat en ProRail.

Chris Kleeman
Provincie Utrecht

Communicatie

In 2008 zijn verschillende communicatiemiddelen ingezet, te weten een website en een nieuwsbrief. Ook is de MJPO-dag als netwerkdag voor de medewerkers uit het veld georganiseerd.

In juni 2008 is de website www.mjpo.nl gelanceerd. De website draagt bij aan extra draagvlak voor het MJPO. De website bestaat naast het internet ook uit een extranet, die samen het *gemeenschappelijke geheugen* van het MJPO (moeten) vormen. Het extranet is in 2008 bij de MJPO-leden geïntroduceerd, zodat zij via het extranet informatie met elkaar kunnen uitwisselen over de knelpunten en de ontsnipperende maatregelen. Eind 2008 weten maandelijks circa 500-700 unieke bezoekers de website te vinden, die gemiddeld 6 tot 7 pagina's bekijken.

In september is een digitale nieuwsbrief tot stand gekomen, die betrokkenen en geïnteresseerden informeert over de ontwikkelingen binnen het MJPO. In 2008 zijn in totaal 2 edities verschenen, die eind 2008 naar circa 200 abonnees zijn verstuurd.

Een ander belangrijk communicatiemiddel is de jaarlijkse MJPO-dag, waarbij leden van het MJPO geïnformeerd worden over het verloop van het programma. Tevens is het een dag waarbij problemen rondom het MJPO worden besproken en waarbij interactief gezocht wordt naar oplossingen. Ook in 2008 heeft een MJPO-dag plaatsgevonden op 2 oktober bij ProRail te Utrecht.

3. Evaluatie MJPO

In 2008 zijn 2 belangrijk onderzoeken verricht naar de werking van het proces achter het MJPO: Evaluatie uitvoering MJPO en Evaluatie knelpuntenlijst MJPO. Dit hoofdstuk biedt inzicht in de (voorlopige) resultaten van deze onderzoeken.

3.1 Evaluatie uitvoering MJPO

Het bureau Twynstra Gudde (TG) heeft de uitvoering van het MJPO geëvalueerd. TG heeft hiervoor een bronnenonderzoek gedaan. Ook heeft TG betrokkenen uit het veld geïnterviewd. Op basis van deze informatie zal TG een rapport opstellen en daarin verbeteringsvoorstellen doen. Tijdens de MJPO-dag heeft de projectleider van TG hier een korte toelichting op gegeven.

Wat de projectleider van Twynstra Gudde is opgevallen tijdens de evaluatie verwoordt hij in onderstaande kader.

MJPO is van betekenis

Voor de natuur in Nederland is het essentieel dat barrières veroorzaakt door infrastructuur zo veel mogelijk worden opgeheven. In 2004 presenteerden 3 ministers daartoe een ambitieus programma. De doelstelling dat in 2018 de belangrijkste barrières zijn opgeheven, kan alleen worden behaald als alle partijen op basis van een gebiedsgerichte aanpak samenwerken.

Wij hebben het voorrecht gehad om deze partijen te ontmoeten, te bevragen en verder te helpen. Samen met hen zijn wij op zoek gegaan naar het antwoord op de vraag of het MJPO naar behoren wordt uitgevoerd en welke verbeteringen mogelijk zijn. Wij hebben gezien dat het MJPO motiverend werkt en energie heeft losgemaakt. In het MJPO zijn relevante knelpunten geselecteerd, en bijna een kwart van deze knelpunten is tot op heden opgelost of deels opgelost. Dit bevestigt dat de uitvoering van het MJPO stevig wordt voortgezet.

Tegelijkertijd hebben wij ervaren hoe moeilijk het is om van beleid tot uitvoering te komen. Goed bedoelde keuzes bij de start – zoals de keuze de provincies niet mede te laten ondertekenen maar wel te vragen de regierol op te pakken, en de keuze voor eigen (financiering)procedures voor wegen, water, spoor en Robuuste Verbindingen – maken het er in de praktijk niet altijd gemakkelijker op.

Als je het ons vraagt komt het er nu op aan dat de eerste verbeteringen die op landelijk en provinciaal niveau mogelijk én nodig zijn, in de praktijk snel zichtbaar worden. Hiermee kan ook een punt worden gezet achter de verwarring, onduidelijkheden, vragen en opmerkingen die hebben gespeeld en soms tot op heden doorwerken. Voor alle betrokken partijen geldt daarbij: verantwoordelijkheid hebben/krijgen betekent ook verantwoordelijkheid nemen.

Wij hebben met veel plezier de evaluatie van het MJPO uitgevoerd. In het eindrapport presenteren wij vanuit een onafhankelijke blik onze conclusies en aanbevelingen. Van harte wensen wij alle betrokken partijen veel succes bij (het verbeteren van) de uitvoering van het MJPO.

Twynstra Gudde Adviseurs en Managers,
Jaap Groenendijk

In 2009 zal nadere besluitvorming over deze aanbevelingen plaatsvinden.

3.2 Evaluatie knelpuntenlijst MJPO

Onderzoeksinstituut Alterra heeft een rapport opgesteld over de actuele staat van knelpunten in de EHS. Op basis hiervan doet Alterra aanbevelingen voor wijzigingen in de lijst van knelpunten uit de nota MJPO.

Tijdens de ontwikkeling van het MJPO zijn namelijk voor de identificatie en prioriteitstelling van de knelpuntlocaties 2 sporen gevolgd:

- een verkenning per provincie door gebiedsdeskundigen;
- verkenning op basis van het expertisecentrum LARCH.

Omdat gebruik is gemaakt van deze 2 verschillende methodes, is een zorgvuldige integratie van belang om tot een complete lijst met knelpunten te komen. De benodigde integratie heeft echter slechts gedeeltelijk plaatsgevonden. Bovendien is de wereld rond natuurbescherming en verkeer en vervoer verder gegaan, wat kan leiden tot noodzakelijke veranderingen binnen de in het huidige MJPO aangeduide knelpunten.

Ook de voorlopige resultaten van dit onderzoek zijn tijdens de MJPO-dag gepresenteerd. In 2009 zal nadere besluitvorming over deze aanbevelingen plaatsvinden.

4. Kennis en ontwikkeling rond versnippering

Het MJPO draait om het treffen van ontsnipperende maatregelen om aanwezige knelpunten veroorzaakt door de rijksinfrastructuur op te lossen. Het afgelopen jaar hebben ecoducten binnen het MJPO centraal gestaan, omdat het afgelopen jaar de voorbereidingen voor het realiseren van negen ecoducten in Nederland van start is gegaan. Tevens is er een discussie gaande over het wel of niet toelaten van recreanten op een ecoduct.

Ook buiten het MJPO om worden steeds meer ontsnipperende maatregelen getroffen. Hierdoor ontstaan er steeds meer discussies rondom ontsnippering, ook in andere landen.

4.1 Negen ecoducten

In de periode 2009-2012 worden negen ecoducten gerealiseerd, die als 1 pakket worden ingekocht. De aanbestedingsprocedure is in 2008 gestart. De gunning vindt in mei 2009 plaats. De negen ecoducten liggen verspreid in de provincies Gelderland (6 stuks), Overijssel (1 stuk), Utrecht (1 stuk) en Noord-Holland (1 stuk). Het gaat om 7 MJPO knelpunten en 2 provinciale knelpunten.

Met name voor de Veluwe is dit project van groot belang. Aanleg van 6 ecoducten rond de Veluwe moet een eind maken aan de versnippering van de Veluwe met de natuurgebieden in de omgeving. Van de 6 ecoducten op de Veluwe liggen er 4 in de zogenaamde 'ecologische poorten'. De ecologische poorten zorgen voor behoud en versterking van natuur en landschap in de overgangszones van de Veluwe naar omliggende natuurgebieden. De Veluwe en de ecologische poorten zijn onderdeel van de Ecologische Hoofdstructuur van Nederland (EHS).

Met de uitwerking en aanbesteding zijn al veel nuttige ervaringen opgedaan. Het gaat dan onder andere om het afstemmen van de verschillende culturen en procedures, eigen aan even zoveel betrokken instanties. Maar ook is onderstreept dat een goede samenwerking en bestuurlijke betrokkenheid vanaf het begin essentieel zijn. Bepaalde risico's zijn in het begin onvoldoende onderkend, zoals de extra tijd die nodig bleek om de instemming van de gemeenten rond te krijgen.

Het project 'negen ecoducten' wordt getrokken door de provincie Gelderland, Rijkswaterstaat en ProRail. De andere provincies, gemeenten, terreinbeheerders en natuurbeschermingsorganisaties zijn nauw betrokken bij het project. Er is een voorstel gedaan aangaande welke partij in de uitvoering de regie voert: ProRail voert regie over de projecten die over het spoor gaan (Zwaluwenberg, Hulshorst en Nijverdal), de provincie

Gelderland voert de regie over de ecoducten die over provinciale wegen heen gaan (Middachten en Oud Reemst) en Rijkswaterstaat voert de regie over de andere 4 ecoducten (Petrea, Hoog Buurlo, Jac.P. Thijse en Huis ter Heide).

Locatie van de toekomstige negen ecoducten. De locaties van alle ecoducten in Nederland zijn zichtbaar op de kaart welke is weergegeven op de volgende bladzijde.

4.2 Recreatief medegebruik op ecoducten

Regelmatig komt de vraag naar voren of recreanten ook gebruik kunnen maken van ecoducten. In sommige situaties is het als een voorwaarde meegegeven bij de realisatie, waar elders juist uitdrukkelijk geldt dat recreatief medegebruik niet mogelijk is. Naar aanleiding van vragen in de Tweede Kamer is geantwoord door de regering dat recreatief gebruik mogelijk is, tenzij de functionaliteit voor de natuur wordt aangetast. Toegezegd is dat nader onderzoek hiernaar plaats zal vinden. Het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit heeft opdracht gegeven aan Alterra tot het doen van onderzoek naar het effect van recreatief medegebruik. Deze opdracht komt naar voren vanuit de interdepartementale samenwerking binnen het Meerjarenprogramma Ontsnippering.

In 2007 is een sober begin gemaakt met dit onderzoek. Dit omvatte allereerst een literatuur onderzoek. Over de invloed van recreatief medegebruik van ecoducten op de functionaliteit ervan is weinig onderzoek gedaan. Onderzoek is vooral in het buitenland verricht. Dit onderzoek kent veelal geheel andere omstandigheden en heel andere diersoorten. Het gaat dan bijvoorbeeld om onderzoek in Canada in de Rocky Mountains met soorten als beren, poema's, herten en wolven. Dit onderzoek is nauwelijks toepasbaar in de Nederlandse situatie. In Nederland is de invloed van recreanten op de natuur vooral onderzocht met betrekking tot vogels, welke juist geen doelsoorten zijn bij ecoducten.

Ecoducten in Nederland

Bestaand (MJPO)

05) De Borkeld
06) Leudeshede
07) Groene Woud

Bestaand (Overig)

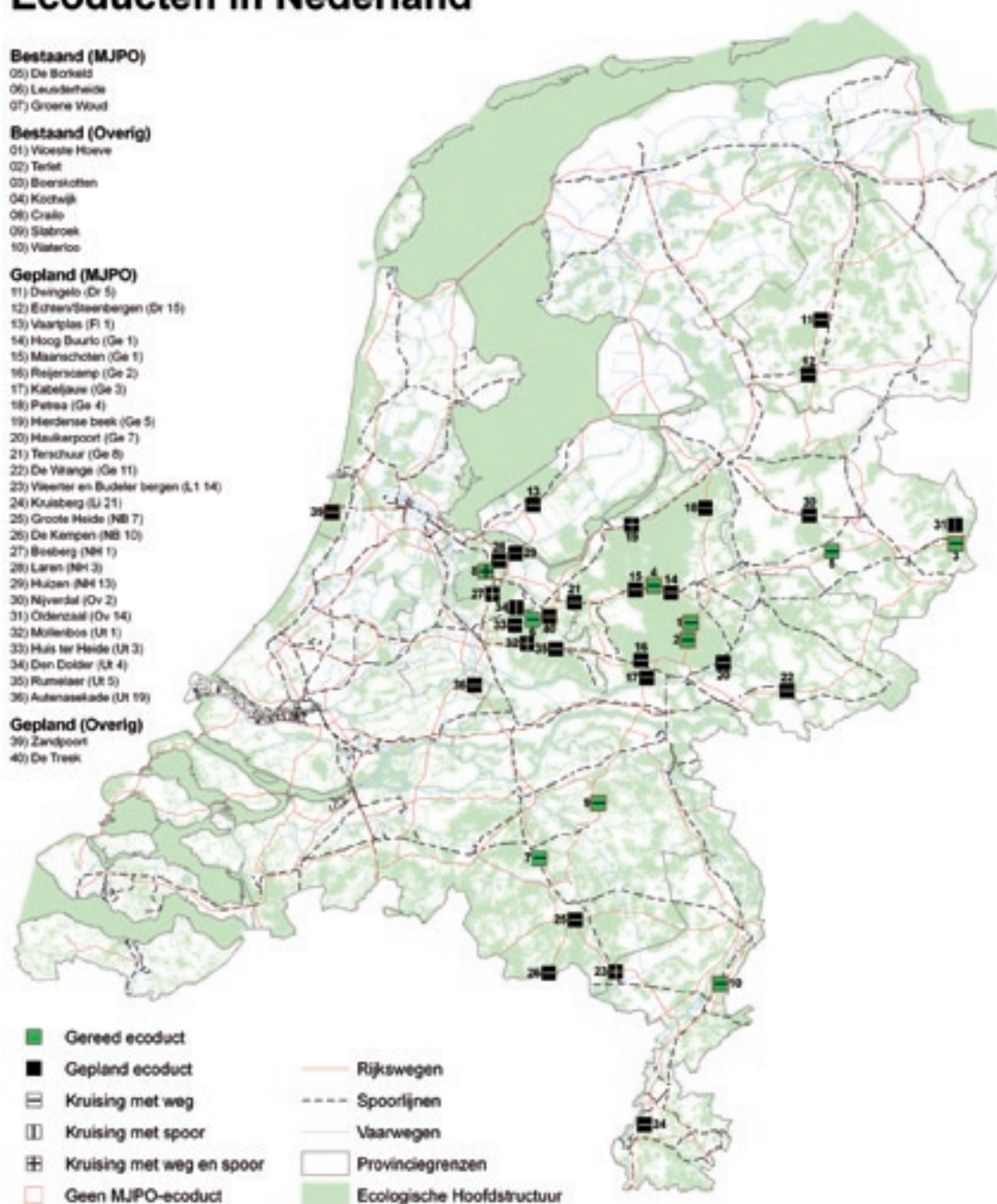
01) Veste Hoeve
02) Terlet
03) Boerskotten
04) Koevijk
08) Craile
09) Slabroek
10) Vesterloo

Gepland (MJPO)

11) Dwingelo (Dr 5)
12) Echten/Steenberg (Dr 15)
13) Vaartplas (Fr 1)
14) Hoog Baurlo (Ge 1)
15) Maarschoten (Ge 1)
16) Reijersdamp (Ge 2)
17) Kabeljauw (Ge 3)
18) Petrea (Ge 4)
19) Herderse beek (Ge 5)
20) Haukerpoort (Ge 7)
21) Terschuur (Ge 8)
22) De Vitege (Ge 11)
23) Vleeter en Budeler bergen (L1 14)
24) Kruisberg (LJ 21)
25) Grote Heide (NB 7)
26) De Kempen (NB 10)
27) Bosberg (NH 1)
28) Laren (NH 3)
29) Huizen (NH 13)
30) Nijverdal (Dr 2)
31) Odenzaal (Dr 14)
32) Mollenbos (LJ 1)
33) Huis ter Heide (LJ 3)
34) Den Dolder (LJ 4)
35) Rumeleer (LJ 5)
36) Aulensekade (LJ 19)

Gepland (Overig)

39) Zandpoort
40) De Trek

Door Alterra is vervolgens een bredere aanpak en opzet voorgesteld voor het doen van onderzoek op bestaande ecoducten.

De onderzoeksvraag is daarbij of het medegebruik van ecoducten door recreanten effect heeft op het functioneel gebruik van deze voorzieningen door dieren cq doelsoorten en zo ja welke en in welke mate. Er was een opzet gemaakt voor een dergelijk onderzoek op de ecoducten van de Veluwe, maar Staatsbosbeheer, die het ecologisch deel van 2 van deze ecoducten beheert, gaf hiervoor geen toestemming. De reden was dat zij verwachten dat wanneer ecoducten eenmaal zijn opengesteld voor het publiek afsluiting niet meer mogelijk is. Staatsbosbeheer werd hierin gesteund door de provincie Gelderland en Rijkswaterstaat Oost Nederland. Om die reden krijgt een ecoduct op de Zuid-Veluwe een passage voor recreanten via een separate voetgangersbrug.

Vervolgens is in 2007 door Alterra in opdracht van LNV een (afgeslankt) onderzoek gestart op 2 ecoducten: Crailo (provinciale weg en spoor in het Gooi) en Slabroek (A50 Noord-Brabant). Alterra gaat ervan uit dat dit onderzoek een vervolg krijgt. De eerste en voorlopige resultaten zijn dan te verwachten in het voorjaar van 2009. Op dit moment is nog onduidelijk wat de uitkomsten zullen zijn.

Opgemerkt wordt dat de uitkomst van de huidige beperkte opzet niet zal leiden tot een helder en afdoend antwoord op de gestelde vragen. Daarom wordt gezocht naar mogelijkheden om de opzet te verbreden, eventueel met inschakeling van enkele andere ecoducten; bijvoorbeeld Waterloo over het nieuwe deel van Rv A73 en 1 of 2 ecoducten in België. Beter zou nog zijn als Staatsbosbeheer en provincie Gelderland alsnog zouden meewerken aan dit onderzoek. Dit is met name van belang omdat deze ecoducten al vele jaren functioneren.

4.3 Ontsnippering internationaal

De versnipperende werking van infrastructuur op natuur en landschap is een wereldwijd onderkend fenomeen. Vanuit kennisnetwerken en vanuit onderzoeksresultaten zijn reeds vele nuttige en praktische inzichten verkregen, die zijn toegepast bij de ontwikkeling van maatregelen in het kader van het MJPO. Zo functioneert in Europa het Infra Eco Network Europe (IENE; www.iene.info) en in Amerika is er om de 2 jaar een internationale conferentie waar veel informatie wordt gedeeld (ICOET, www.icoet.net). Beide zijn steeds raadpleegbare bronnen voor zich voordoende vragen. Binnenkort gaat een projectgroep starten in opdracht van het Conference of Directors of Roads (CEDR) die zich bezig houdt met het thema wildlife and traffic. Hierbij zal ongetwijfeld de kennis en ervaringen die opgedaan zijn binnen het MJPO ingebracht kunnen worden.

Anderzijds kijken vele landen met belangstelling naar het MJPO en wat daarmee gebeurt. Met name rond vragen over de effectiviteit van ontsnipperende maatregelen worden hier unieke kansen gezien. Vele delegaties uit verschillende landen hebben in Nederland een bezoek gebracht aan en kennis genomen van de ontsnipperende maatregelen die zijn genomen aan de rijksinfrastructuur. En tenslotte zij gemeld dat een aantal MJPO-knelpunten op zeer korte afstand zijn gelegen van de grens met onze buurlanden. Afstemming met collega's in België en Duitsland is daarbij noodzakelijk.

Ecoduct over de transatlantische verbinding in Canada in Banff.

Bijlage A

Uitvoering van het MJPO

Beleid

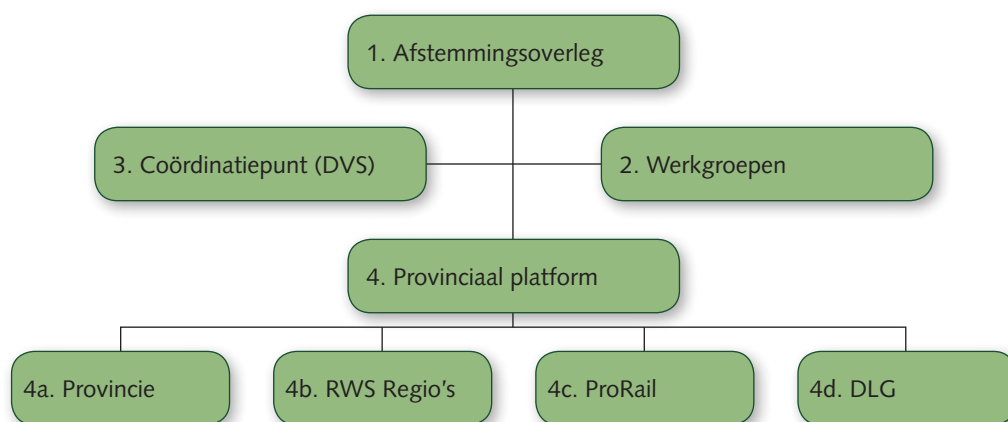
Het MJPO is een gezamenlijke nota van de ministeries van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM), Verkeer en Waterstaat (V&W) en Landbouw Natuur en Voedselkwaliteit (LNV). Het MJPO is door deze ministeries in nauw overleg met de provincies, waterschappen en diverse natuurbeschermingsorganisaties opgesteld en door de 3 ministers ondertekend. In maart 2005 is het plan geaccordeerd door de Tweede Kamer, waarmee de uitvoering van het MJPO beleidsmatig en financieel zeker is gesteld. V&W en LNV verantwoorden de voortgang van de uitvoering in hun begroting. In een brief van 12 april 2005 vraagt de minister van V&W, mede namens de minister van LNV, de provincies om vanuit hun verantwoordelijkheid voor de realisering van de EHS via een gebiedsgerichte aanpak de regie te nemen voor de programmering van ontsnipperende maatregelen in de EHS.

In de jaren voorafgaand aan 2005 is een soortgelijk programma door RWS uitgevoerd voor knelpunten in het rijkswegennet, dat onderdeel vormde van het programma Beleid Realisatie Ontsnipperende Maatregelen (BROM). In 2005 is dit programma verder uitgebreid tot de programmering MJPO en wordt vanaf 2006 gewerkt met een integrale programmering, bestaande uit 4 onderdelen: Wegen, Water, Spoor en Robuuste Verbindingen.

Het MJPO is het integrale beleid voor ontsnippering bij bestaande rijksinfrastructuur. Hieraan liggen 2 beleidsvelden ten grondslag: het natuurbeleid en het verkeersbeleid. De basis voor het natuurbeleid vormt de nota Natuur voor mensen, mensen voor natuur. Deze nota zet de rond 1990 gepresenteerde EHS met kracht voort en introduceert daarnaast aanvullende Robuuste Verbindingen. De nota Mobiliteit vormt vanuit de verkeer- en vervoershoek de basis voor het MJPO. Voor beide beleidsvelden geldt dat het MJPO aanstuurt op een gebiedsgerichte oplossingsstrategie. Dit beleid is vervolgens ook vastgesteld in de Nota Ruimte.

Uitvoering

Voor de uitvoering van het MJPO is de volgende organisatiestructuur opgezet:

1. **Het Afstemmingsoverleg**, bestaande uit vertegenwoordigers van V&W, LNV en VROM, ProRail, de provincies, RWS, DLG en het Coördinatiepunt, zorgt voor landelijke afstemming tussen MJPO-betrokkenen en sturing rondom zaken die betrekking hebben op het MJPO. De vertegenwoordigers zijn verantwoordelijk voor inbreng van en terugkoppeling naar de verschillende ministeries en instanties. Ook stuurt zij de werkgroepen aan.
2. **De Werkgroepen** ondersteunen het afstemmingsoverleg en het coördinatiepunt in hun werkzaamheden.
 - De werkgroep *Programming en uitvoering* is verantwoordelijk voor het toetsen van de conceptprogramming.
 - De werkgroep *Jaarverslag en evaluatie* is verantwoordelijk voor het richting geven aan en het toetsen van het (concept) jaarverslag.
 - De werkgroep *Kennis en kwaliteit* is verantwoordelijk voor het uitzetten en begeleiden van onderzoeken naar zaken met betrekking tot ontsniping en is verantwoordelijk voor de afstemming met de diverse onderzoeksvragen die elders aan de orde zijn.
 - De werkgroep *Communicatie* is verantwoordelijk voor het opstellen en uitvoeren van het communicatieplan, waarin de communicatiestrategie staat verwoord.
3. **Het Landelijk Coördinatiepunt MJPO** ondersteunt en coördineert de integrale aanpak bij de uitvoering van het MJPO. Essentieel hierbij is de verantwoordelijkheid voor het verloop van de programming. Informatievoorziening naar alle betrokkenen bij het MJPO en het doen van verantwoording zijn steeds wekerende onderdelen.

- 4. **Het Provinciaal Platform** is verantwoordelijk voor het oplossen van de knelpunten binnen hun provincie. Zij koppelt de conceptprogrammering, de projectuitvoering, en de status van de deelknelpunten terug naar het Coördinatiepunt. In elke provincie is een platform aanwezig.
- 4a. **De Provincies** maken deel uit van het Provinciaal Platform en voeren de regie over de uitvoering binnen de kaders van de Ecologische Hoofdstructuur in het algemeen en van het programma Robuuste Verbindingen in het bijzonder. Zij zijn verantwoordelijk voor het coördineren van de benodigde werkzaamheden met behulp van een gebiedsgerichte aanpak. Verder is de provincie verantwoordelijk voor het verkrijgen van de ILG gelden voor een concreet project.
- 4b/4c. **Rijkswaterstaat en ProRail:** maken deel uit van het Provinciaal Platform en zorgen als beheerder voor de realisatie van de concrete maatregelen in en rondom de infrastructuur.
- 4d. **Dienst Landelijk Gebied:** geeft in opdracht van de provincies invulling aan een gebiedsgerichte aanpak.

Programmering

De programmering voor de onderdelen Wegen, Spoor en Water worden aangeleverd door de provinciale platforms. De 'voortschrijdende' programmering voor Wegen en Spoor wordt jaarlijks aangepast en vastgesteld voor de aankomende 5 jaar. De programmering voor de Robuuste Verbindingen is in 2007 vastgesteld voor de periode 2007-2013. De programmering voor Water is in 2008 voor de periode 2009-2018 vastgesteld.

Het landelijk coördinatiepunt bij DVS voegt de programmering bij elkaar tot een indicatief meerjarenprogramma. In de werkgroep uitvoering en programmering wordt de conceptprogrammering opgesteld, die vervolgens wordt besproken en vastgesteld in het Afstemmingsoverleg. Daarna wordt de programmering via de bestaande interne procedures binnen RWS en ProRail vastgelegd. De projecten binnen RWS worden vastgelegd in het contract tussen de Directeur-Generaal Rijkswaterstaat en de Hoofdingenieurdirecteuren van de regionale diensten. V&W reserveert 250 miljoen voor het oplossen van deze knelpunten, dat rechtstreeks naar RWS en ProRail gaat.

Vanuit LNV zijn de bestuursovereenkomsten in het kader van het Investeringsbudget Landelijk Gebied (ILG) geïnitieerd. In het ILG maken de minister van LNV en de afzonderlijke provincies voor een periode van 7 jaar prestatieafspraken over de inrichting van het landelijk gebied. Provincies krijgen voor het verwezenlijken van deze afspraken budget van het Rijk. De provincies bepalen zelf hoe deze doelen in de zevenjarige periode worden bereikt. Verdeeld over 2 perioden zullen de MJPO-knelpunten van de Robuuste Verbindingen opgenomen worden in de bestuursovereenkomsten. De eerste ILG-periode is van 2007-2013. De tweede periode loopt van 2014-2018. LNV stelt tot en met 2018 ca. 160 miljoen euro beschikbaar voor het realiseren van de Robuuste Verbindingen. In 2010 vindt een tussentijdse evaluatie van het ILG plaats (de 'midterm review'). Deze evaluatie kan leiden tot aanvulling en aanpassing van de overeenkomst.

De totale kosten van de realisatie van alle 208 knelpunten in het MJPO zijn geraamd op 410¹ miljoen euro. De budgetten komen verdeeld over de gehele periode beschikbaar (2005-2018). Daarbij wordt door V&W en LNV aangestuurd op een gelijkmatige kasstroom.

¹ Dit bedrag wordt jaarlijks geïndexeerd.

Bijlage B Overzicht 31-12-2008
Knelpunten opgelost

Conform jaarverslag	Nummer	Provincie	Naam	Locatie	Voorziening	Onderdeel
2005	DR 13	Drenthe	Eext / Terborgh	N34	Kleine faunatunnels	Wegen
2005	NB 22	Noord Brabant	Bosschenhoofd (Kibbelvaart)	A58	aanpassen duiker	Wegen
2005	NB 30	Noord Brabant	De Peel	A67	3 dasentunnels en 1 kleine faunatunnel	Wegen
2005	UT 2	Utrecht	Leusden	A28	ecoduct Leusderheide	Wegen
2005	UT 10	Utrecht	Huizen	A27	loopplank en natuur- vriendelijke oevers	Wegen
2005	UT 15	Utrecht	Linschoten	A12	Doorgetrokken oever in kunstwerk	Wegen
2005	ZE 7	Zeeland	Sluis / Waterhoek	N58	Ecoduiker	Wegen
2005	ZE 8	Zeeland	Draaibrug	N58	Ecoduiker	Wegen
2005	ZE 9	Zeeland	De Lieter	N58	Aanpassen brug	Robuuste Verbindingen
2005	ZH 15	Zuid Holland	Hoeksche Waard	A29	Aanpassen duiker	Wegen

2006	DR 2	Drenthe	Heideheim	A28	Faunatunnel, aanpassen onderdoorgang kanaal	Wegen
2006	FR 10	Friesland	Kuinderbos	A7	Kleine faunatunnels	Wegen
2006	FR 12	Friesland	Tjeukemeer	A6	Aanleggen duikers en rasters	Robuuste Verbindingen
2006	GE 18	Gelderland	Tiel	A15	2 passages	Wegen
2006	NB 12	Noord Brabant	Landgoed Zoomland	A4	Ecoduiker	Wegen
2006	NB 19	Noord Brabant	Oss	A50-A59	13 kleine faunatunnels, fietsecoduct	Wegen
2006	NB 21	Noord Brabant	Wouw	A58	2 ecoduikers	Wegen

2007	DR 7	Drenthe	Runde	N37	Grote faunatunnel, kleine faunatunnel	Wegen
2007	FR 4	Friesland	Lindevallei	spoor Zwolle- Heereveen	Rasters	Spoor
2007	FR 6	Friesland	Tjonger	A6	Onderdoorgang Tjonger, loopplank en rasters	Wegen en Spoor
2007	GR 1	Groningen	Midden-Veluwe	A7	Faunatunnel	Wegen
2007	GR 2	Groningen	Zuid-West Veluwezoom	A7	Aanpassen viaduct	Wegen
2007	GR 8	Groningen	Kabeljauw	N33	Aanleg stobbewal	Robuuste Verbindingen
2007	NB 18	Noord Brabant	Werkendam, Kreken A27	A27	Natuurvriendelijke oevers onder viaduct	Wegen

2007	NB 29	Noord Brabant	Bovenloop van de Aa	A67	4 kleine faunatunnels, ecoduiker, aanpassen viaduct	Wegen
2007	ZE 6	Zeeland	Schelde-Rijn verbinding	Schelde-Rijn verbinding	Fauna uitreedt punt	Robuuste Verbindingen
2007	ZE 14	Zeeland	Hulst	N60	Loopplank onder brug	Wegen
2007	ZE 15	Zeeland	3e brug Zaamslag	N61	Aanpassen brug	Wegen
2007	ZH 7	Zuid Holland	Ventjagersplaat	A29	Aanpassen schapentunnel	Wegen

2008	DR 11	Drenthe	Pesse	A28	kleine faunatunnel	Wegen
2008	GE 12	Gelderland	Harreveld	N18, A15	aanpassen brug	Wegen
2008	GE 14	Gelderland	Groenlose Slinge	N18, A16	aanpassen brug	Wegen
2008	GE 15	Gelderland	Eibergen	N18, A17	aanpassen brug	Wegen
2008	GR 6	Groningen	Blauwe stad en Klein Ulsda	A7, spoor	grote faunatunnels	Robuuste verbinding
2008	NB 5	Noord-Brabant	Beekdal van de Reusel	A58	kleine faunatunnel	Wegen
2008	NB 6	Noord-Brabant	Kerkeindse heide	A58 / N65, Wilhelminakanaal	3 kleine faunatunnel, aanpas-sing duiker, fauna uittreedpunt	Wegen, Water
2008	NB 9	Noord-Brabant	Leenderbos-De Kempen	N69	6 kleine faunatunnels, kleinwild-rasters, ecoduct, ecoduiker	Wegen
2008	NH 6	Noord-Holland	Zwanewater-Boomerwaal	A7	ecoduiker, oever, schanskorven	Wegen
2008	OV 15	Overijssel	Haaksbergen	N18	Aanleggen rasters	Wegen
2008	UT 9	Utrecht	Baarn	A1	Stobbenwal	Wegen
2008	ZE 4	Zeeland	Veerse dam	N57	beplanting	Wegen

Knelpunten per eind 2008 gedeeltelijk opgelost

Conform jaarverslag	Nummer	Provincie	Naam	Locatie	Voorziening	Onderdeel
2007	DR 1	Drenthe	Deurzerdiep	N33	kleine faunatunnel, aanpassen oevers	Wegen
2007	DR 10	Drenthe	Hoogeveen/Oude Diep	A28	Rasters	Wegen
2007	FL 2	Flevoland	Bokkumermeer/ Grou	A6	Stenen stobbenwal	Wegen
2007	FR 11	Friesland	Nieuwe Pomsloot	A32	Rasters	Wegen
2005	GE 5	Gelderland	Hierdense Poort	A28, spoorlijn Amersfoort-Zwolle	6 kleine passages, faunabuis	Robuuste Verbindingen
2007	GE 9	Gelderland	Lochem	Twentekanaal	milieuvriendelijke oever	Water
2008	GE 11	Gelderland	Doetinchem	A18	kleine faunatunnels, aanpassing brug	Wegen
2007	GR 9	Groningen	Holwierde	N33	Aanpassen brug	Wegen
2007	NB 1	Noord Brabant	De Mortelen	A2	Ecoduct	wegen
2007	NB 7	Noord Brabant	Groote heide	A67	3 kleine faunatunnels, aanpassen viaduct	Wegen
2006	NB 11	Noord Brabant	Kalmthout- Markiezaat	A4	Aanpassen viaduct	Wegen
2006	NB 13	Noord Brabant	Vlijmen	A59	1 kleinwildtunnel	Wegen
2006	NB 14	Noord Brabant	Capelle/ Langstraat	A59	Aanpassen duiker	Wegen
2006	NB 15	Noord Brabant	Baronie	A58	2 kleine faunatunnels, natuurvriendelijke oever, aanpassenviaduct	Wegen
2006	NB 16	Noord Brabant	Langeweg	A16	2 kleine faunatunnels, aanpassen verbinding	Wegen
2007	NB 23	Noord Brabant	Boswachterij Dorst	A27	Amfibietunnel	Wegen
2008	OV 1	Overijssel	Ommen	N47	Kleinwildtunnel en rasters	Wegen
2006	OV 4	Overijssel	Rijssen/ De Borkeld	A1	Ecoduct	Wegen
2007	OV 12	Overijssel	Borne/Azelo	A35	grote passage onder A35	Wegen
2006	ZH 8	Zuid Holland	Moerdijk	A16	Plaatsen van rasters	Robuuste Verbinding
2007	ZH 10	Zuid Holland	Binnenpolder	N11	Ecoduiker	Spoor
2007	ZH 11	Zuid Holland	Hoogmade	A4	Ecoduiker	Spoor

Bijlage C
Status van de 14 geprioriteerde knelpunten Knelpunten opgelost

Nummer	Provincie	Naam	Locatie	Voorziening	Status knelpunt eind 2008	Onderdeel
FL2	Flevoland	Ooievaarsplas / Lepelaarstocht	A6, spoorlijn Lelystad-Almere	o.a. Stenen Stobbenwal	Gedeeltelijk opgelost	Wegen, Spoor
GE1	Gelderland	Midden-Veluwe	A1, spoorlijn Apel- doorn-Amersfoort	ecoduct, fauna- buizen, aanpassing tunnel en viaduct	In voorbereiding	Wegen, Spoor
GE3	Gelderland	Kabeljauw	A50 (nabij Wolfheze)	ecoduct	In voorbereiding	Wegen
LI5	Limburg	Zaarderheike	A67, A73, spoor	o.a. ecoduiker, kleine faunapassa- ges, dassentunnels	-	Wegen, Spoor
LI19	Limburg	Nagelbeek	A76, spoorlijn Sittard-Heerlen	(uitbreiding) onderdoorgang	-	Wegen, Spoor
LI21	Limburg	Beneden- Geuldal	A2, A79 spoorlijn Maastricht-Sittard/ Maastricht-Heerlen, Julianakanaal	o.a. ecoduct, faunauittredpunt, ecoduiker, aanpas- sen brug	-	Wegen, Spoor, Water
NB1	Noord-Brabant	De Mortelen	A2, spoorlijn Den Bosch-Eindhoven	o.a. ecoduct, klein faunatunnel	Gedeeltelijk opgelost	Wegen, Spoor
NB5	Noord-Brabant	Beekdal van de Reusel	A58	kleine faunatunnel	Gereed	Wegen
NB6	Noord-Brabant	Kerkeindse heide	A58 / N65, Wilhelminakanaal	kleine faunatunnels, aanpassing duiker	Gereed	Wegen, Water
NB 7	Noord Brabant	Groote heide	A67	ecoduct, kleine fau- natunnels, aanpas- sen viaduct, fauna- uittredpunt	Gedeeltelijk opgelost	Wegen
NB9	Noord-Brabant	Leenderbos- De Kempen	N69	kleine faunatunnels, kleinwildrasters, ecoduct, ecoduiker	Gereed	Wegen
NH1	Noord-Holland	Bosberg	A27, spoorlijn Utrecht-Hilversum	ecoduct	In voorbereiding	Wegen, Spoor
UT1	Utrecht	Doorn	A12, spoorlijn Utrecht-Arnhem, gemeentelijke weg	kleine en grote fau- natunnels, ecoduct, vleermuiskelder	In voorbereiding	Wegen, Spoor
UT3	Utrecht	Huis ter Heide	A28, spoorlijn Zeist-Amersfoort, N237, N224	ecoduct	In voorbereiding	Wegen

Bijlage D Betrokkenen MJPO

Organisatie	Contactpersoon	e-mail adres
Dienst Landelijk Gebied, concernstaf	Piet Sinke	p.sinke@minlnv.nl
Dienst Landelijk Gebied Oost	Cees Zwaan	c.zwaan@minlnv.nl
Dienst Landelijk Gebied Noord	John Tukker	j.tukker@minlnv.nl
Dienst Landelijk Gebied West	Peter Lommerse	p.lommerse@minlnv.nl
Dienst Landelijk Gebied Zuid	Nol van Rijssel	a.w.a.vrijssel@minlnv.nl
Ministerie LNV Centraal/N	Hilde Visser	h.c.visser@minlnv.nl
Ministerie LNV Noord	Karin Westra	k.l.westra@minlnv.nl
Ministerie LNV Oost	Lini Vossers René ten Hove	l.g.vossers@minlnv.nl h.g.m.ten.hove@minlnv.nl
Ministerie LNV West	Nico Bos Nicolette Strik	j.j.h.g.d.karelse@minlnv.nl n.strik@minlnv.nl
Ministerie LNV Zuid	Eelco Hoogendam Jennifer de Wit	e.hoogendam@minlnv.nl j.e.de.wit@minlnv.nl
ProRail	Johan Meier Greet Eijkelenboom Frank Koster Mariette van Rooij	johan.Meijer@prorail.nl greet.eijkelenboom@prorail.nl frank.koster@prorail.nl mariette.vanrooij@prorail.nl
Provincie Drenthe	Akke Kooij	a.kooij@drenthe.nl
Provincie Flevoland	Carolien Visser Albert de Graaf	visser@flevoland.nl graaf@flevoland.nl
Provincie Friesland	Menko Groeneweg	m.groeneweg@fryslan.nl
Provincie Gelderland	Bram Vreugdenhil	a.vreugdenhil@prv.gelderland.nl
Provincie Groningen	Brigitte van Berkel	b.m.van.berkel@provinciegroningen.nl
Provincie Limburg	-	
Provincie Noord Brabant	Eddy van Nieuwstraten	enieuwstraten@brabant.nl
Provincie Noord Holland	David Nieuwenhuis	David.nieuwenhuis@grontmij.nl
Provincie Overijssel	Roel Hoeve	r.hoeve@overijssel.nl
Provincie Utrecht	Chris Klemann	chris.klemann@provincie-utrecht.nl
Provincie Zeeland	Jeannet Rijk-Vermue	jrp.rijk-vermue@zeeland.nl
Provincie Zuid Holland	Ed Weijdema	ef.weijdema@pzh.nl
Rijkswaterstaat, Dienst Verkeer en Scheepvaart	Hans Bekker	hans.bekker@rws.nl
Rijkswaterstaat Noord Nederland	Hanneke Godthelp	hanneke.godthelp@rws.nl
Rijkswaterstaat Oost Nederland	Bert Stegehuis Henk Scholma	bert.stegehuis@rws.nl henk.scholma@rws.nl
Rijkswaterstaat IJsselmeergebied	Ad Blaak	ad.blaak@rws.nl
Rijkswaterstaat Utrecht	Wim Schouten	wim.schouten@rws.nl
Rijkswaterstaat Noord Holland	Erik van Langen	erik.van.langen@rws.nl
Rijkswaterstaat Zuid Holland	Pieter van der Brugge	Pieter.vander.brugge@rws.nl
Rijkswaterstaat Zeeland	Marian Moelker	marian.moelker@rws.nl
Rijkswaterstaat Noord Brabant	Harry van den Broek	harry.vanden.broek@rws.nl
Rijkswaterstaat Limburg	Wim van der Heijden	wim.vander.heijden@rws.nl
Rijkswaterstaat Dienst Infrastructuur	Martijn de Haan	Martijn.de.haan@rws.nl
Ministerie V&W/DG Mobiliteit	Ruthger Smit	ruthger.smit@minvenw.nl

Colofon:

Het meerjarenprogramma Ontsnippering is een gezamenlijk uitvoeringsprogramma van de ministeries van Landbouw, Natuuren Voedselkwaliteit (LNV), Verkeer en Waterstaat (VenW), Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM). Doel van dit programma is het herstellen van ecologische barrières die zijn ontstaan door aanleg van nationale infrastructurele maatregelen. De uitvoering vindt plaats van 2005 tot en met 2018.

Landelijke coördinatie MJPO

Postbus 5044
2600 GA Delft
Telefoon: 088-798 2222
E-mail: info@mjpo.nl
Internet: www.mjpo.nl

Oplage:

450 ex.

Uitgave:

MJPO, mei 2009

Vormgeving

Elan Strategie & Creatie, Delft

Drukwerk

Quantes, Rijswijk

